

ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНІ ОСОБИ В УКРАЇНІ: НАМІРИ ЩОДО ПОВЕРНЕННЯ

Ірина Новак

УДК 314.15-054.73(477)“2014/2018”

Статтю присвячено аналізу динаміки чисельності та мобільності зареєстрованих внутрішньо переміщених осіб в Україні. На основі даних Міністерства соціальної політики України та соціологічних опитувань внутрішньо переміщених осіб під егідою Міжнародної організації міграції зроблено висновок про відсутність тенденції до повернення значного числа зареєстрованих внутрішньо переміщених осіб до тимчасово окупованих територій. Проаналізовано динамічні зміни намірів внутрішньо переміщених осіб щодо їхнього повернення до місць постійного проживання, зокрема залежно від регіонів теперішнього перебування. Визначено основні соціально-демографічні характеристики внутрішньо переміщених осіб, які повернулися на тимчасово окуповані території України, причини їх повернення й суб'єктивні оцінки рівня та якості життя.

Ключові слова: внутрішньо переміщені особи, тимчасово окуповані території, соціально-демографічні характеристики, рівень та якість життя.

The article is dedicated to the analysis of the dynamics of the number and mobility of the registered internally displaced persons in Ukraine. Basing on the data of the Ministry of Social Policy of Ukraine and sociological surveys of internally displaced persons under the protection of the International Organization for Migration, it is concluded that there is no trend towards the return of a significant number of registered internally displaced persons to temporarily occupied territories. Dynamic changes in the intentions of internally displaced persons regarding their return to the places of permanent dwelling have been analyzed, in particular, depending on the regions of their present residence. The main social and demographic characteristics of internally displaced persons, who have returned to the temporarily occupied territories of Ukraine, the reasons for their return and subjective assessments of the level and quality of life have been determined.

Keywords: internally displaced persons, temporarily occupied territories, social and demographic characteristics, level and quality of life.

Із часу анексії Криму та початку збройного конфлікту й тимчасової окупації частини території Донецької та Луганської областей у 2014 році Україна отримала безпрецедентне за обсягами внутрішнє переміщення населення. Згідно з Керівними принципами ООН з питань внутрішнього переміщення осіб (1998), переміщених усередині країни, визначають як людей або групи людей, котрі були змушені рятуватися втечею або покинути свої будинки чи місця проживання через або для того, щоб уникнути наслідків збройного конфлікту, ситуації загального насильства, порушень прав людини або стихійних техногенних катастроф, і які не перетнули міжнародно-визнаний державний кордон країни [8, с. 5].

У сучасному світі локальні збройні конфлікти з окупацією чи анексією територій мають довготривалий характер. Тільки на території колишнього СРСР Придністров'я, Нагірний Карабах, Абхазія та інші заморожені конфлікти

існують десятиліттями. Часові перспективи завершення збройного конфлікту та відновлення територіальної цілісності України дотепер залишаються невизначеними. З огляду на це, у розв'язанні проблем внутрішньо переміщених осіб (далі – ВПО) наша держава повинна керуватися *концепцією довгострокових рішень*, розробленою ООН у 2009 році [9]. Згідно з нею до довгострокових рішень проблем ВПО належать: локальна інтеграція в місцях переміщення, інтеграція в новому місці проживання, повернення до місця походження та реінтеграція. При цьому вибір рішення ВПО мають здійснювати самостійно, з повагою до свободи пересування, приватного та сімейного життя, з огляду на заборону дискримінації та з урахуванням інших прав і свобод.

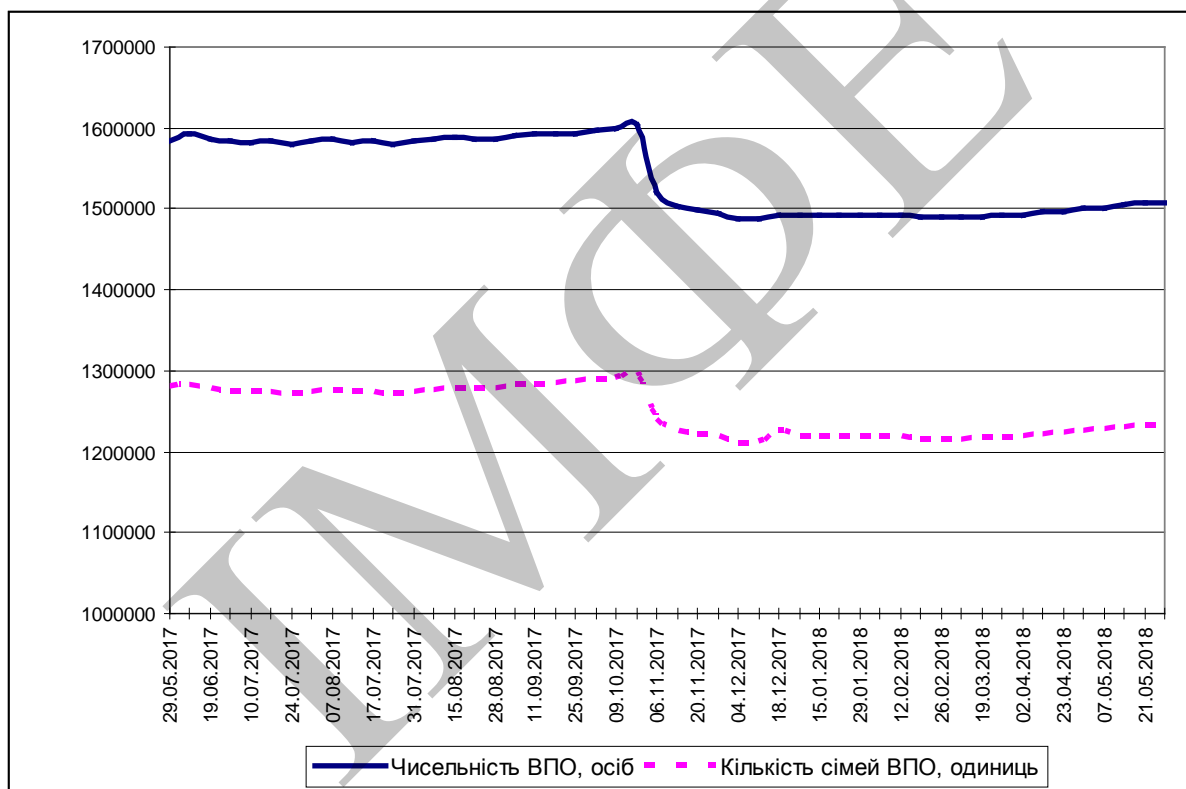
Станом на 4 червня 2018 року взято на облік 1 509 340 ВПО та 1 233 540 сімей ВПО. У період із травня 2017 року до травня 2018 року середній склад сім'ї ВПО ста-

новив 1,2 особи. Упродовж останнього року чисельність ВПО зменшилася на 76 059 осіб, або 4,8 %, а сімей ВПО — на 46 318 осіб, або 3,65 % (рис. 1). Основне зменшення чисельності ВПО та їхніх сімей було зафіксовано в період 23.10.2017—06.11.2017 (5,1 % і 4,4 % відповідно). Імовірно, це пов'язано з посиленням перевірок фізичного перебування ВПО на території, контрольованій Україною, у зв'язку з підвищенням пенсій у жовтні 2017 року.

Від'ємна динаміка чисельності ВПО та їхніх сімей в умовах незавершеного збройного

конфлікту свідчить, що певна частина ВПО приймає рішення про повернення до місця постійного проживання, на тимчасово окуповані території.

У період з вересня 2016 року до грудня 2017 року частка ВПО, яка за жодних умов не планує повертатися до місця постійного проживання, знаходилася в межах 25,0 %—30,0 %, але лише за наступні півроку (з вересня 2017 р. до березня 2018 р.) вона зросла на 10,0 % і складає близько 40 % (табл. 1).

Іл. 1. Динаміка чисельності ВПО та їхніх сімей в Україні, 2017—2018 роки
Джерело: МСП [7]

Цей показник майже зрівнявся із сумарною часткою ВПО, яка розглядає повернення до населених пунктів, де вона меш-

кала до переміщення, як імовірний варіант у майбутньому та після завершення конфлікту (39,0 %).

Таблиця 1. Наміри ВПО щодо повернення до місця постійного проживання, 2016–2018 роки, %

Наміри ВПО щодо повернення	Раунд 4 (вересень 2016)	Раунд 5 (березень 2017)	Раунд 6 (червень 2017)	Раунд 7 (вересень 2017)	Раунд 8 (грудень 2017)	Раунд 9 (березень 2018)
Так, найближчим часом	2,0	1,0	0,0	1,0	2,0	1,0
Так, після завершення конфлікту	33,0	39,0	44,0	32,0	25,0	25,0
Так, можливо, у майбутньому	18,0	17,0	18,0	17,0	18,0	14,0
Ні	27,0	26,0	25,0	29,0	28,0	38,0
Важко відповісти	16,0	17,0	13,0	21,0	25,0	20,0
Немає відповіді	4,0	0,0	0,0	0,0	2,0	2,0

Джерело: МОМ [2, с. 3; 6, с. 14]

Частка ВПО, яка має наміри залишитися на новому місці проживання, істотно збільшується з віддаленням місця перебування ВПО від тимчасово окупованих територій (табл. 2). Якщо на підконтрольних Україні територіях Донецької та Луганської областей вона становить 27,0 %–30,0 %, то на заході країни (Волинська, Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська, Рівненська, Тернопільська, Хмельницька, Чернівецька обл.) – 52,0 %–59,0 %.

Сумарна частка ВПО, яка вважає імовірним варіантом повернення до місця постійного проживання в майбутньому й після завершення конфлікту, навпаки, зменшується з віддаленням від тимчасово окупованих територій: якщо на підконтрольних Україні територіях Донецької та Луганської областей вона складає 46,0 %–52,0 %, то на заході – лише 20,0 %–24,0 %.

За межами Донецької та Луганської областей найбільший контингент ВПО мешкає

у Дніпропетровській, Харківській та Запорізькій областях, що безпосередньо межують з регіоном конфлікту. Саме там найбільшою є частка ВПО, яка не визначилася з власними намірами щодо повернення – 31,0 %–33,0 %.

У березні 2016 року частка ВПО, яка повернулася до тимчасово окупованих територій, становила 8,0 %. У наступні півтора роки цей показник збільшився вдвічі – до максимального значення – 16,0 %, після чого розпочалося його зменшення. Внаслідок цього через два роки, у березні 2018 року, показник частки ВПО, які повернулися до тимчасово окупованих територій, знову наблизився до рівня березня 2016 року (табл. 3). Понад 60 % ВПО, які повертаються на тимчасово окуповані території, називають причиною такого рішення наявність у них приватної власності в місці постійного проживання і пов'язану із цим відсутність необхідності оплачувати оренду житла (табл. 4).

Таблиця 2. **Наміри ВПО щодо повернення до місця постійного проживання за регіонами України, 2017–2018 роки, %**

Наміри ВПО щодо повернення	Донецька та Луганська обл. (підконтрольні Україні території)		Дніпропетровська, Харківська, Запорізька обл.		Кіровоградська, Миколаївська, Полтавська, Сумська, Херсонська, Черкаська обл.		Чернігівська, Київська, Житомирська, Вінницька, Одеська обл.		Волинська, Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська, Рівненська, Тернопільська, Хмельницька, Чернівецька обл.	
	вересень 2017	березень 2018	вересень 2017	березень 2018	вересень 2017	березень 2018	вересень 2017	березень 2018	вересень 2017	березень 2018
Так, найближчим часом	2,0	1,0	2,0	2,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0
Так, після завершення конфлікту	37,0	32,0	29,0	21,0	33,0	20,0	20,0	12,0	12,0	14,0
Так, можливо, у майбутньому	15,0	14,0	24,0	13,0	13,0	12,0	13,0	15,0	8,0	10,0
Ні	27,0	30,0	32,0	42,0	34,0	50,0	42,0	56,0	59,0	52,0
Важко відповісти	19,0	23,0	33,0	31,0	19,0	17,0	24,0	16,0	20,0	23,0

Джерело: MOM [2, с 37; 3, с. 22]

Таблиця 3. **Частка ВПО, яка повернулася до тимчасово окупованих територій, 2016–2018 роки, %**

	Раунд 5 (березень 2017)	Раунд 6 (червень 2017)	Раунд 7 (вересень 2017)	Раунд 8 (грудень 2017)	Раунд 9 (березень 2018)
Частка ВПО, яка повернулася до тимчасово окупованих територій	8,0	12,6	16,0	14,0	10,0

Джерело: MOM [2, с. 51]

Таблиця 4. Причини повернення ВПО на тимчасово окуповані території, 2016–2018 роки, %

Причина повернення ВПО	Раунд 5 (березень 2017)	Раунд 6 (червень 2017)	Раунд 7 (вересень 2017)	Раунд 8 (грудень 2017)	Раунд 9 (березень 2018)
Наявність приватної власності та відсутність необхідності платити за оренду житла	78,0	73,0	70,0	60,0	64,0
Сімейні обставини	36,0	45,0	51,0	44,0	43,0
Брак можливостей працевлаштування	9,0	19,0	16,0	18,0	9,0
Неможливість інтегруватися до громади за місцем тимчасового проживання	9,0	18,0	4,0	6,0	2,0
Обмежений доступ до соціальних послуг — охорони здоров'я, освіти тощо	9,0	8,0	5,0	5,0	4,0
Інше	11,0	8,0	5,0	8,0	9,0
Немає відповіді	3,0	1,0	2,0	8,0	11,0

Джерело: МОМ [1, с. 23; 2, с. 53; 3, с. 32; 4, с. 36; 5, с. 31]

Загалом ВПО, які повернулися до тимчасово окупованих територій, є старшими за ВПО, які мешкають на підконтрольних Україні територіях. У грудні 2017 року середній вік відповідних груп ВПО становив 51,7 років у порівнянні з 38,1 роками, а в березні 2018 року — 49,6 років і 36,8 років. За даними березня і червня 2017 року — відповідно 49 % і 44 % ВПО, які повернулися до тимчасово окупованих територій, були старшими за 60 років. Серед ВПО, котрі повернулися до тимчасово окупованих територій, у вересні

2017 року пенсіонери становили 74 %, у березні 2018 року — 57 %.

У грудні 2017 року та в березні 2018 року 65 % ВПО, які повернулися до тимчасово окупованих територій, належали до економічно неактивного населення (пенсіонери, особи з інвалідністю або особи, які перебувають у відпустці по догляду за дитиною).

У 2016–2018 роках ВПО, які повернулися до тимчасово окупованих територій, мали в 1,7–2,2 рази нижчий рівень зайнятості, аніж ВПО, які мешкають на підконтрольній Україні території (табл. 5).

Таблиця 5. Рівень зайнятості ВПО, 2017–2018 роки, %

	Раунд 5 (березень 2017)	Раунд 6 (червень 2017)	Раунд 7 (вересень 2017)	Раунд 8 (грудень 2017)	Раунд 9 (березень 2018)
На підконтрольних Україні територіях	42,0	46,0	40,0	50,0	48,0
На тимчасово окупованих територіях	19,0	24,0	21,0	27,0	28,0

Джерело: МОМ [1, с. 21; 2, с. 2, 54; 3, с. 30; 4, с. 10, 34; 5, с. 28]

Середньомісячний дохід ВПО на одну особу на підконтрольних Україні територіях на 3 %–26 % перевищував відповідний показ-

ник для ВПО на тимчасово окупованих територіях (табл. 6).

Таблиця 6. Середньомісячний дохід ВПО (на одну особу), 2016–2018 роки, грн

	Раунд 5 (березень 2017)	Раунд 6 (червень 2017)	Раунд 7 (вересень 2017)	Раунд 8 (грудень 2017)	Раунд 9 (березень 2018)
На підконтрольних Україні територіях	1991,00	2017,00	2340,00	2446,00	2239,00
На тимчасово окупованих територіях	1711,00	1595,00	2196,00	1988,00	2171,00

Джерело: МОМ [1, с. 21; 2, с. 56; 3, с. 31; 4, с. 35; 5, с. 29].

Найбільш важливими джерелами доходів ВПО на підконтрольних Україні територіях були заробітна плата і державна підтримка, тоді як на тимчасово окупованих територі-

ях — пенсійні виплати, що безпосередньо пов'язано з віковою структурою ВПО, які повернулися до тимчасово окупованих територій (табл. 7).

Таблиця 7. Джерела доходів ВПО, 2017–2018 роки, %

	Раунд 5 (березень 2017)	Раунд 6 (червень 2017)	Раунд 7 (вересень 2017)	Раунд 8 (грудень 2017)	Раунд 9 (березень 2018)
На підконтрольних Україні територіях					
Заробітна плата	56,0	56,0	58,0	59,0	63,0
Державна підтримка ВПО	59,0	43,0	34,0	41,0	55,0

Розвідки та матеріали

Пенсія за віком або за вислугу років	33,0	37,0	38,0	37,0	32,0
Соціальна допомога	33,0	23,0	26,0	27,0	29,0
На тимчасово окупованих територіях					
Пенсія за віком або за вислугу років	51,0	41,0	61,0	40,0	60,0
Заробітна плата	22,0	34,0	27,0	37,0	37,0
Соціальна допомога	5,0	13,0	10,0	4,0	11,0

Джерело: MOM [1, с. 10, 22; 2, с. 21, 56; 3, с. 31; 4, с. 35; 5, с. 29]

Однією з важливих характеристик якості життя людини є безпечність середовища та інфраструктури в місцях проживання. У 2017–2018 роках частка ВПО, яка вважала безпечним середовище та інфраструктуру

в місцях постійного проживання, на підконтрольних Україні територіях становила 70 %–90 %, тоді як на тимчасово окупованих територіях – лише 21 %–39 % (табл. 8).

Таблиця 8. Частка ВПО, яка вважала безпечним середовище та інфраструктуру в місцях постійного проживання, 2017–2018 роки, %

	Раунд 5 (березень 2017)	Раунд 6 (червень 2017)	Раунд 7 (вересень 2017)	Раунд 8 (грудень 2017)	Раунд 9 (березень 2018)
На підконтрольних Україні територіях	78,0	90,0	82,0	86,0	70,0
На тимчасово окупованих територіях	21,0	31,0	30,0	31,0	39,0

Джерело: MOM [1, с. 23; 2, с. 57; 3, с. 32; 4, с. 36; 5, с. 31]

Таким чином, в умовах незавершеного збройного конфлікту та тимчасової окупації частини територій Донецької та Луганської областей, рішення про повернення до місця постійного проживання на тимчасово окупованих територіях у 2016–2018 роках прийняли від 8,0 % до 16,0 % ВПО.

Загальна ситуація щодо намірів ВПО і вибору ними стратегії власної поведінки в дихотомії «повернення – не повернення» через

чотири роки після початку збройного конфлікту на Донбасі визначається як майже рівноважна – сумарно 40 % опитаних проти 38 % відповідно.

Частка ВПО, яка не планує повертатися до місць постійного проживання, збільшується з віддаленням місця перебування ВПО від тимчасово окупованих територій. На підконтрольних Україні територіях Донецької та Луганської областей наміри щодо повернення має

майже половина ВПО. У Дніпропетровській, Харківській та Запорізькій областях третина ВПО не визначилася з власними намірами щодо повернення. Відповідно, стратегія реалізації довгострокових рішень щодо ВПО має виходити з необхідності пріоритету використання різних інструментів, залежно від регіону перебування: повернення до місця походження і реінтеграція у східних областях та інтеграція в новому місці проживання — в областях, більш віддалених від регіону збройного конфлікту.

Якісні характеристики рівня життя ВПО, які повернулися до тимчасово окупованих територій (середній вік, рівні економічної активності, зайнятості та доходів, безпечність

середовища й інфраструктури в місцях постійного мешкання), істотно поступаються відповідним показникам для ВПО, які мешкають на підконтрольних Україні територіях. Однак серед ВПО, котрі повернулися на тимчасово окуповані території, понад 60 % прийняли відповідне рішення з огляду на наявність у них приватної власності в місці постійного проживання і пов'язану із цим відсутність необхідності оплачувати оренду житла. Цей факт, а також невизначеність перспективи завершення військового конфлікту на Донбасі, свідчать про першочергову потребу в реалізації заходів державної соціальної політики щодо створення механізмів забезпечення ВПО житлом.

Список скорочень

МОМ — Міжнародна організація міграції
ВПО — внутрішньо переміщені особи

Джерела та література

1. Звіт за березень 2017 року. Національна система моніторингу ситуації з ВПО. Міжнародна організація міграції [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://iom.org.ua/sites/default/files/nms_report_march_2017_ukr_new.pdf.

2. Звіт за березень 2018 року. Національна система моніторингу ситуації з ВПО. Міжнародна організація міграції [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.iom.org.ua/sites/default/files/nms_round_9_ukr_press.pdf.

3. Звіт за вересень 2017 року. Національна система моніторингу ситуації з ВПО. Міжнародна організація міграції [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://iom.org.ua/sites/default/files/nms_round_7_september_2017_ukr_0.pdf.

4. Звіт за грудень 2017 року. Національна система моніторингу ситуації з ВПО. Міжнародна організація міграції [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://iom.org.ua/sites/default/files/nms_round_8_december_2017_ukr_press.pdf.

5. Звіт за червень 2017 року. Національна система моніторингу ситуації з ВПО. Міжнародна організація міграції [Електронний ресурс]. – Ре-

жим доступу : http://iom.org.ua/sites/default/files/nms_report_june_2017_ukr_screen_2.pdf.

6. Кумулятивний звіт за березень 2016 – червень 2017 років. Національна система моніторингу ситуації з ВПО. Міжнародна організація міграції [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://iom.org.ua/sites/default/files/nms_cumulative_report_rounds_1_to_6_ukr.pdf.

7. Офіційний web-сайт Мінсоцполітики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.msp.gov.ua/>.

8. Guiding Principles on Internal Displacement (E/CN.4/1998/53/Add.2) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G98/104/93/PDF/G9810493.pdf?OpenElement>.

9. IASC Framework on Durable Solutions for Internally Displaced Persons, The Brookings Institution – University of Bern Project on Internal Displacement April [Електронний ресурс]. – Режим доступу : 2010 / <http://www.unhcr.org/50f94cd49.pdf>.

Summary

The article is dedicated to the analysis of the dynamics of the number and mobility of the registered internally displaced persons in Ukraine. Basing on the data of the Ministry of Social Policy of Ukraine and sociological surveys of internally displaced persons under the protection of the International Organization for Migration, it is concluded that there is no trend towards the return of a significant number of registered internally displaced persons to temporarily occupied territories. Dynamic changes in the intentions of internally displaced persons regarding their return to the places of permanent dwelling have been analyzed, in particular, depending on the regions of their present residence. The main social and demographic characteristics of internally displaced persons, who have returned to the temporarily occupied territories of Ukraine, the reasons for their return and subjective assessments of the level and quality of life have been determined.

The general situation about the intentions of internally displaced persons and their choice in the *return-failure to return* dichotomy today is balanced – 40% vs 38%. The share of internally displaced persons, who do not plan to return to their places of permanent residence, is increasing within the moving away the temporarily occupied territories. Therefore, a strategy to implement long-term solutions on the issue of internally displaced persons different instruments depending on the region of residence should be used: return to the places of origin and reintegration in the Eastern regions, integration in a new location in areas remote from the region of armed conflict.

Qualitative characteristics of the living standards of internally displaced persons who have returned to temporarily occupied territories are worse than those of internally displaced persons who live in the areas under Ukraine control. However, the priority of the availability of private property in the place of permanent residence when deciding to return indicates the necessity to implement the measures of state social policy to create mechanisms to provide the internally displaced persons with dwelling.

Keywords: internally displaced persons, temporarily occupied territories, social and demographic characteristics, level and quality of life.